

G.İ.İBRAHIMOVA

N.YAQUBOVA

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

MIQRASIYA ANLAYIŞI, ƏSAS NÖVLƏRI VƏ SOSIAL-SIYASI TƏHLILI

Açar sözlər: miqrasiya: sosial, iqtisadi, kriminal, intellektual

Ключевые слова: миграция: социальная, экономическая, уголовная, интеллектуальная

Keywords: migration:social, economic, criminal, intellectual

Miqrasiya bir fenomen kimi bəşər tarixinin bütün dövrlərində mövcud olan ictimai reallıq və mühüm prosesdir. İnsanların həyatında əhəmiyyətli yer tutan miqrasiya prosesinin öyrənilməsi hər zaman diqqəti cəlb etmiş və bu gün də aktuallığını saxlayır. Miqrasiya tələbat xarakterli çoxmotivli ictimai hadisə olub, həm də virtual məkanda mobillik vasitəsilə reallaşır.

Miqrasiya və onu doğuran səbəblərin araşdırılması, dünya dövlətləri tərəfindən miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi sahəsində ümumi qaydaların müəyyənəndirilməsi müasir qloballaşma əsrində həlli vacib, aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir.

Miqrasiya proseslərinə nəzarət edilməsi dünya ölkələrinin ictimai-siyasi sabitliyinin qorunmasında böyük rol oynayır. Əks halda miqrasiya siyasətinin tənzimlənməsi və bu proseslərlə bağlı qəbul olunan qanunlar səmərəsiz ola bilər. Miqrant axınlarının cəmiyyətin sosial infrastrukturuna və vəziyyətinə təzyiqli nəticəsində yaranan təhlükələr müasir Avropanın ən mürəkkəb problemləri sırasındadır.

Miqrasiya - dini, iqtisadi, siyasi, sosial və digər səbəblərə görə insan qruplarının daimi və ya müvəqqəti yaşamaq məqsədi ilə bir yaşayış məkanından, bir başqasına yerləşməsi ilə əlaqədar olan coğrafi yer dəyişdirmə hərəkətidir (1, 21).

Miqrasiya termini latın mənşəlidir, Migratio sözündən olub – Köçmək deməkdir. İnsanların müxtəlif səbəblərə görə yaşayış yerlərini daimi və ya müvəqqəti olaraq dəyişməklə bağlı bir yerdən başqa yerə hərəkətini əks etdirir (2, 132).

Miqrasiya prosesi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir: potensial miqrasiya, lazımı qaydada miqrasiya, yeni həyat şəraitinə uyğunlaşma, identifikasiya.

Təbii ki, əhalinin yerdəyişməsinin baş verməsi üçün müəyyən təsiredici səbəblər olmalıdır. Bu səbəbləri **iqtisadi – sosial** və **qeyri – iqtisadi sosial** amillər olmaqla 2 qrupa bölmək olar.

İqtisadi sosial amillərə yaşayış səviyyəsinin aşağı olması, işsizlik, əmək haqqının azlığı, yaşayış tərzləri arasındakı fərqlər və s. daxildir.

Qeyri-iqtisadi amillər sırasına isə müharibələri, zəlzələləri, xəstəlikləri, dini və irqi ayrı seçkiliklər zəminində münaqişələri, siyasi baxışların müxtəlifliyi, açlığı, iqlim əlverişsizliyini, köçəri həyat tərzini və s. daxil etmək olar.

Miqrasiya axınlarının iqtisadi konteksti nisbətən daha universal yanaşma hesab olunur. Təsədüfi deyil ki, miqrasiya uzun illər məhz iqtisadi-sosial mahiyyətli fenomen kimi təhlil edilmişdir. İqtisadi yöndən təhlil edilərkən miqrasiya dövlətin insan ehtiyatlarının, əmək bazarlarının, insan qüvvəsinin sağlam rəqabəti və təbii inkişaf qanunauyğunluqlarını təmin edən obyektiv nizamlayıcı amil hesab olunur. Odur ki, nəticədə miqrantların böyük əksəriyyəti inkişaf etmiş sənaye ölkələrinə getməyə üstünlük verirlər.

Fərdin öz yaşayış yerini dəyişmək və yeni yerdə məskunlaşmaq məqsədi miqrasiyanın başlıca əlamətidir. Onun mahiyyətinin dərk edilməsində yaşayış sahəsi olan “doğma ev” anlayışı, bu evdə yaşayan şəxsin fərdiliyini büruzə verməklə, mühüm əhəmiyyətə malikdir. Odur ki, ezamiyyə, növbəli iş üsulu (yataqxanada yaşamaq) mobilliyin təzahürü olsa da, miqrasiyaya aid deyil. Miqrasiya anlayışı üçün yaşayış yerinin qəti şəkildə birdəfəlik dəyişdirilməsi, əvvəlki yaşayış yerinə bir daha qayıtmamaq məramının olması vacib məqamlardır. Miqrasiya fenomeninin meyarları: fərd tərəfindən olma yerinin koordinatlarının dəyişdirilməsi (mobillik faktoru); fərdin öz maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məramı (tələbat faktoru) və fərdin yeni yaşayış yerində məskunlaşmaq, onu özünün “ikinci vətəni” hesab etmək əzmi (stabilitet faktoru) ilə ifadə oluna bilər.

Miqrasiyanın bu amilləri həmin prosesin axınına, həcminə və intensivliyinə təsir göstərən sosial şərtlər məcmusu kimi çıxış edir. Miqrasiyanın mahiyyətini onun etnik, iqtisadi, siyasi-coğrafi problemlərlə əlaqəli olması müəyyənləşdirir. Bu baxımdan miqrasiya insanın tələbatının tam və təminatlı ödənilməsinə yönələn, öz mövcudluğunun yaxşılaşdırılması əzmi ilə fərqlənən mobilliyin təbii təzahürüdür.

Miqrasiyanın tələbat motivləri qismində çıxış edən amilləri:

- öz potensialını daha dolğun reallaşdırmaq istəyindən irəli gələn miqrasiya: burada özünü təmin edən, daha təminatlı həyat qurmaq, özünə daha mənalı həyat tərzini təmin edən yerin axtarışı cəhdləri başlıca motiv kimi çıxış edir;

- özünü qüsurlu və uğursuz hesab etməkdən irəli gələn miqrasiya: cəmiyyətlərdə elə qrup insanlar mövcuddur ki, gündəlik həyatda özünü tapmaq qabiliyyətinə malik olmadıqlarından miqrasiyanı vəziyyətdən çıxış yolu və ruhun rahatlıq mənbəyi kimi seçirlər;

- obyektiv olaraq əhalinin müəyyən hissəsinin yaşayış səviyyəsi aşağı olan ərazilərdən müvəffəqiyyətli həyat arzusu ilə köçməsi;

- əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksək olduğu yerlərin, həmin yerlərin sakinlərinə qibtə olunması səbəbindən seçilməsi nəticəsində irəli gələn miqrasiya;

- siyasi motivli miqrasiya. Belə miqrasiya fərdin öz doğma ölkəsində perspektivsizliklə üzləşməsi nəticəsində meydana gəlir. Bəzi hallarda yeni yerlərdə miqrantların ağılasığmaz müvəffəqiyyətlər qazanmaq imkanları əldə olunur. Bütün miqrasiya proseslərinin ümumi cəhəti kimi fərd üçün əvvəlki yerdə yaşamağın qeyri-məqbulluğu, o cümlədən əvvəlki yerdə qalmanın davam etdirilməsinin inkar edilməsinə çatdırılmış qeyri-qənaətbəxşlik çıxış edir. Miqrasiya məhz yerdəyişməyə çevrilmiş, ödənilməmiş tələbatlar enerjisidir. Həmin enerji miqrasiya faktına bu ardıcılıqla çevrilir:

- həyat tərzini və şəraitlə razılaşmamaq;

- dəyişiklik etmə ideyasının meydana gəlməsi;

- yeni yaşayış yerinin obrazı barədə təsəvvürlər yaranması;

- miqrasiya məramının formalaşması;

- yerdəyişməyə başlamakimi qruplaşdırmaq mümkündür (3, 465-466)

Mobillik təzahürü olaraq, miqrasiya çoxşaxəlidir: dövlətdaxili və dövlətlərarası miqrasiya; siyasi və iqtisadi miqrasiya; legal və qeyri-legal miqrasiya; fərdi və kütləvi miqrasiya; daimi və müvəqqəti miqrasiya; birdəfəlik və çoxdəfəlik miqrasiya; hazırlıqlı və gözlənilməz miqrasiya; şəxsi və təhlükəsizlik baxımından miqrasiya və s.

İnsanların mobilliyinə və məskunlaşmasına həlledici təsir göstərən hadisələrdən biri də milli dövlətlərin yaranması olmuşdur. Dövlətlərarası miqrasiya həm də xarici beynəlxalq miqrasiya kimi təqdim edilir. Bu zaman əhalinin dövlət sərhədlərini keçməklə, ərazi hərəkəti nəzərdə tutulur. Belə yerdəyişmələrin məqsədi müxtəlif ola bilər: yeni yaşayış, təhsil və iş

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

yerləri axtarma, siyasi, milli və iqtisadi təqiblərdən yayınma. Beynəlxalq miqrasiya iki istiqamətdə təqdim olunur:

- emiqrasiya –(latınca Emigro sözündən olub - köçmək deməkdir) başqa ölkəyə daimi və müvəqqəti, uzunmüddətli yaşayış üçün (əksər hallarda vətəndaşlığı dəyişməklə, könüllü və ya məcburi, özbaşına və ya mütəşəkkil) köçmə;

- immiqrasiya – (Latınca Immigro sözündən olub - yerləşirəm deməkdir)ölkəyə daimi və ya müvəqqəti (əksər hallarda yeni vətəndaşlıq əldə etməklə) gəlmə. (3, 465-466)

Miqrasiyanın struktur elementlərinin tədqiqi də onun mahiyyətinin öyrənilməsində əhəmiyyətlidir. Həminstrukturutəşkiledənelementlərbunlardır.

1. Kompakt məskunlaşma; nisbətən kiçik əraziyə miqrant qismində gəlmiş bir etnos nümayəndələrinin birgə yaşaması. Bir qayda olaraq, kompakt məskunlaşmanın iki tipi olur: açıq və qapalı. Burada əsas fərq ərazidəki başqa etnosların dost və ya düşmən mövqe tutmasında əks olunur. Qapalı kompakt məskunlaşma “qetto” adlanır. Qetto üçün xarakterik cəhət başqalarına qarşı aqressiv mövqe tutmaqdan ibarətdir. Miqrantların kompakt məskunlaşması həmin yerin cəlbədicisi olması və ya da miqrantların sürətlə törənərək artması ilə bağlıdır.

2. Diffuz məskunlaşma; bu cür məskunlaşma o zaman baş verir ki, yerli əhali ilə miqrantlar arasında qarşılıqlı dözümlülük mövcuddur və onlar arasında mədəni mübadilə mövcuddur. Assimilyasiya. O, tam və qismən baş verir. Qismən assimilyasiya zamanı fərd sanki ikili həyat yaşayır, bir tərəfdən ətrafdakıların davranış xarakterini tam mənimsəyir, digər tərəfdən ailədə milli adətlərini qoruyub saxlayır, ənənəvi bayramları qeyd edir.

3. Diaspor. Bir neçə əlamətə görə diaspor ən maraqlı miqrasiya reallığıdır. Bir tərəfdən diaspor dövlətlərarası miqrasiyadır, digər tərəfdən o özündə həm diffuz, həm də kompakt məskunlaşmanı uzlaşdırır. Diaspor fərdlərin yad mühitdə mövcud olmasının çoxəsrlik məktəbidir.

4. Milli-mədəni muxtariyyət. Belə muxtariyyətin məqsədi qarşılıqlı yardımın təşkili, etnosa məxsus mədəni ənənələrin, dilin qorunması, mənəvi dayaq durmaqdır.

5. Antisistem. O, xarakterindən və mahiyyətindən asılı olmayaraq, ölkədə və cəmiyyətlərdə istənilən mövcud vəziyyətə alternativ məzmunlu ictimai reallıq və fərdi psixologiyaları ehtiva edir. Miqrasiyanın bu təzahürünün başlıca əlaməti fərdin ölkəni tərk etmədən psixoloji cəhətdən yadlaşması ilə səciyyəlidir. Fərd nə istədiyini deyil, nəyi qəbul etmədiyini dəqiq bilir, o, tənqidlə məşğul olur və bundan həzz alır, onun psixikası patologiyaya məruz qalaraq arzu olunanların deyil, arzu olunmazların obrazlarını formalaşdırmağa qadir olur.

XX əsrdə miqrasiya axınlarının intensiv şəkildə genişlənməsi müşahidə olunur. Əsrin sonunda isə miqrasiya fenomeni bütün qlobal problemlərin tərkib hissəsinə çevrilir. Bu da miqrasiya siyasətinə yeni yanaşmaları tələb edir (4, 1).

Müasir dövlətlərarası münasibətlər sistemində qeyri-qanuni miqrantların statusunun tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün dövlətləri əhatə edən qeyri-qanunimiqrasiyanın geniş vüsət alması bu problemin həllinin əhəmiyyətini daha da artırır.

Beynəlxalq miqrasiya 80-ci illərin sonu 90-cı illərin əvvəllərində yeni fazaya daxil oldu və müasir miqrasiya dalğası: onun genişlənməmiş ölçüləri və intensivliyi; miqrantların cins, yaş və təsnifat strukturunun dəyişməsi; miqrantlar sırasında qaçqınların sayının kəskin artması kimi xüsusiyyətlərlə səciyyəlidir (4, 29).

Dövlətlər formalaşdıqdan, sərhədlər müəyyənləşdirildikdən sonra miqrasiya özünün müasir məzmununu əldə edir, digər tərəfdən isə sərhədləri və dövlətin özünü inkar edən qüvvəyə çevrilir. Müasir həyatın faktı olan miqrasiya özünün tələb olunanlığı ilə şərtlənir.

Fərd özünün tələbatlarını tam və hərtərəfli ödəmək üçün həyat fəaliyyətinin istənilən formasını seçir (5, 116).

Miqrasiyanın nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi onun yeni qanunauyğunluqlarının, tiplərinin, növlərinin, formalarının üzə çıxarılmasına, miqrasiya axınlarının qüvvəsini, dərinliklərini və səbəblərini aşkarlamağa imkan verir.

Miqrasiyanın mahiyyəti onun növlərinə nəzər yetirməklə aydınlaşır. Əhalinin məkanda hərəkətinin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərə və fərqli məqsədlərə malik dörd əsas növü vardır: epizodik, mütəmadi, mövsümi və daimi miqrasiya.

Epizodik miqrasiya həm eyni, həm də müxtəlif istiqamətlərdə mütəmadi və ya fasilələrlə özündə işgüzar, istirahət və digər səfərləri birləşdirir. Əgər biznes səyahəti zamanı əmək qabiliyyətli birliklər iştirak edirsə, deməli istirahətsəyahətlərində əhalinin qalan hissəsi də cəlb olunur. Bu miqrasiya növü digər miqrasiya növlərinə nisbətə daha geniş yayılmışdır. Bu xüsusiyyətindən asılı olaraq epizodik miqrasiyanın iştirakçılarının tərkibi olduqca müxtəlifdir.

Mütəmadi miqrasiyaya müxtəlif məskunlaşma məntəqələrində yerləşən yaşayış yerlərindən iş yerlərinə (və geri) gündəlik və ya həftəlik səfərlər aiddir. Mütəmadi miqrasiyada bir çox ölkələrdə, şəhər və kənd əhalisinin böyük bir hissəsi iştirak edir. Bu miqrasiya əsasən mərkəzləri böyük və ən iri şəhərlər olan metropollarda həyata keçirilir.

Mövsümi miqrasiya - əmək qabiliyyətli əhalinin öz daimi yaşayış yerlərini saxlamaqla müvəqqəti iş yerlərinə müəyyən müddətə, adətən bir neçə aylıq köçməsidir. Mövsümi miqrasiya yalnız yaşayış standartlarını yüksəltmir, həm də istehsalatda işçi qüvvəsinə olan tələbatı təmin edir. Belə miqrasiya bəzi sahələrdə işçi qüvvəsinin zamanla qeyri-bərabər olduğu bölgələrdə meydana çıxır. Nəticədə, işin daha böyük həcmdə olduğu mövsümlərdə bu sahələr adətən tələb olunan işçi qüvvəsindən daha artığına ehtiyac duyur. Belə ki, o yerli əmək resursları hesabına təmin oluna bilmədiyi üçün, digər bölgələrdən əlavə işçi qüvvəsi cəlb edilir.

Daimi miqrasiya və ya geri qayıtmağı nəzərdə tutmayan miqrasiyadır və eyni zamanda iki vəziyyətə cavab verir: birincisi, əhali bir yaşayış məntəqəsindən digərinə hərəkət edir, ikincisi, bu hərəkət yaşayış yerinin daimi dəyişdirilməsi ilə müşayiət olunur. Birinci şərt miqrantların yaşayış yerlərini köçdükləri məskunlaşma məntəqələri daxilində mümkün miqrasiyasını, ikincisi isə - digər yaşayış yerlərinə qayıdış məqsədli və ya qısamüddətli səfərləri istisna edir. Bu miqrasiyanı digər miqrasiya növlərindən fərqləndirən başlıca xarakterik xüsusiyyəti miqrasiya olunan ərazilərdə əhalinin daimi tərkibinin formaqlaşmasında əhəmiyyətli rol oynamasıdır. Təbii ki, daimi miqrasiya ilə digər miqrasiya növləri arasında aşılmaz divar yoxdur. Miqrasiyanın bir növü digərinə çevrilə bilər və ya onun başlanğıc nöqtəsi kimi çıxış edə bilər.

Miqrasiyanın müxtəlifliyinin təsnifatlandırılmasının növləri də müxtəlifdir və bir çox müəlliflər tərəfindən tədqiq olunur.

Daima miqrantlar tərəfindən inzibati sərhədyanı ərazilərin keçilməsinə meyarlara öndə dayanır. Buna əsasən, hər şeydən əvvəl **xarici və daxili** miqrasiyanı qeyd etmək olar.

Əhalinin daxili miqrasiyasına ölkə daxilində inzibati və ya iqtisadi-coğrafi sahələri arasında, yaşayış məntəqələri və s. çərçivəsində hərəkət daxildir. Daxili məskunlaşma (məsələn, eyni şəhər daxilində yaşayış yerlərinin dəyişdirilməsi) əhali miqrasiyası termini yalnız geniş mənada nəzərdən keçirilir. Burada həmçinin kənd və şəhər əhalisinin miqrasiyasını fərqləndirirlər. Daxili miqrasiya hər hansı bir ölkənin sərhədləri daxilində meydana gələn miqrasiyadır. Bu yer dəyişdirmə hərəkəti nəticəsində ölkə əhalisində hər hansı bir azalma və ya artma olunmur, ölkə daxilində şəhər əhalisi artarkən, kənd əhalisi azalır (6) .

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

1. Zaman kriteriyasına uyğun olaraq daimi və müvəqqəti miqrasiyanı (tərkibinə müvəqqəti təhsil miqrasiyası, müəyyən müddətə ucqar ərazilərə miqrasiyanın daxil olduğu və s.) fərqləndirirlər.

2. Miqrasiyanın səbəblərindən asılı olaraq, siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi (məsələn, evakuasiya), etnik, demoqrafik (nikah miqrasiyası) ekoloji və ya iqlim şəraitinə görə miqrasiyaları qeyd etmək olar.

3. Bondireva S.K. könüllülük amili əsasında suveren və məcburi miqrasiyanı təsvir edir: birinci halda, öz tələbatlarından asılı olaraq fərd miqrasiya haqqında qərarı xarici təzyiqlər olmadan qəbul edir, ikinci halda - miqrasiyanın səbəbi fərddən asılı olmur.

Məcburi miqrasiya insanlara və ya onların ailə üzvlərinə qarşı törədilmiş zorakılıq və ya təqiblər, yaxud belə zorakılıq və ya təqiblərə məruz qalmasına real imkan yaranması nəticəsində, habelə iqtisadi, təbii, texnogen xarakterli fəvqəladə hallar nəticəsində yaşayış yerlərini tərk etmiş insanların ərazi hərəkəti kimi müəyyənləşdirilə bilər (7). Məcburi miqrasiya baş vermə səbəblərindən asılı olaraq bir neçə şəkildə təzahür edir.

Vətəndaş müharibəsi, ümumiləşdirilmiş zorakılıq, milliyət, irq, din, zülm, siyasi fikir və ya müxtəlif sosial qruplara mənsubluq səbəbiylə təqib olunaraq öz evlərini tərk etmək məcburiyyətində qalan və dövlət hakimiyyəti orqanlarının onları qorumaq iqtidarında olmadığı və ya bunu etmək istəmədiyi insanların məruz qaldığı miqrasiya münaqişə ilə bağlı məcburi miqrasiyadır.

Bu məcburi köçkünlərin böyük bir hissəsi sığınacaq axtarmaq məqsədilə beynəlxalq sərhədləri keçməklə miqrasiya edir. Onların bəziləri beynəlxalq hüquq əsasında sığınacaq axtara biləcəyi halda, başqaları anonim qalmağa üstünlük verə bilər, bəlkə də onlar sığınacaq ala bilməyəcəklərindən və gəldikləri ölkəyə qaytarılacaqlarından ehtiyat edirlər. Soyuq müharibə başa çatdıqdan sonra, bütün dünyada silahlı münaqişələrin sayının artması müşahidə olunmuşdur. Bunların birçoğu son dövrdə milli, etnik və ya dini separatçı mübarizələr zəminində baş verən daxili qarşıdurmalar, münaqişələr olmuşdur. Bu dövrdə qaçqınların sayında böyük bir artım olmuşdur, əhalinin miqrasiyası münaqişə edən tərəflərin tez-tez istifadə etdiyi strateji taktikaya çevrilmişdir. Soyuq müharibənin sonlarından başlayaraq hal-hazırda məcburi köçkünlərin sayı dünyadakı qaçqınların sayından daha çoxdur. 2010-cu ildə dünya səviyyəsində sığınacaq axtaran şəxslərin və qaçqınların sayı 11 milyona yaxın idi, məcburi köçkünlərin sayı isə 27,5 milyon idi.

İnkişafı ilə bağlı məcburi miqrasiya - Buraya guya "inkişaf"ı artırmaq üçün həyata keçirilən siyasət və layihələr nəticəsində miqrasiya etmək məcburiyyətində olan insanlar daxildir (şəhər təmizləmə təşəbbüslərini, mədəncilik və meşələrin qırılmasını, hava limanları kimi iri miqyaslı infrastruktur layihələri və s.).

Fəlakətlərlə bağlı məcburi miqrasiyaya təbii fəlakətlər (sel, vulkanlar, sürüşmələr, zəlzələlər), ekoloji dəyişiklik (meşələrin qırılması, səhrələşmə, torpaq degradasiyası, qlobal istiləşmə) və insan fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan fəlakətlər (sənaye qəzaları, radioaktivlik) nəticəsində miqrasiya edən insanlar daxildir. Aydın ki, fəlakətlərin bu müxtəlif növləri ilə insanların miqrasiyasının artması arasında sıx əlaqə vardır. Məsələn, sel və torpaq sürüşmələrinin təsiri meşələrin qırılması və kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə daha da şiddətlənə bilər. Fəlakətlər nəticəsində insanların köçməsi tendensiyalarını və qlobal rəqəmləri qiymətləndirərkən məcburi miqrasiyanın bu kateqoriyasının digərlərinə nisbətən daha mübahisəli və problemlidir olduğunu görürük (8).

İntellektual miqrasiya - buna beyin axını da demək olar. Bu miqrasiya növü yaxşı təhsil görmüş, səriştəli, seçilmiş, peşəkar, mütəxəssis və üstün qabiliyyətli işçi qüvvəsinin ən

məhsuldar olduğu vaxtda yetişdiyi az inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan bir ölkədən inkişaf etmiş bir ölkəyə könüllü olaraq işləmək və ya tədqiqat aparmaq üçün yer dəyişməsi və ya axını kimi müəyyən edilə bilər. Qıt və məhdud resursları ilə yetişdirdiyi qiymətli beyinləri (IQ'ları 130-dan yuxarı olan və ümumi əhalinin yalnız 2%-ni təşkil edir) itirən az inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan kök ölkələrin inkişafı intellektual miqrasiya ilə daha da yavaşladığı halda, inkişaf etmiş ölkələrin yetişmiş beyinlərə daha yüksək ödəniş və daha yaxşı imkanlar təmin etməsi ilə inkişafı daha da sürətlənməkdədir. Beyin axını ölkələr arasındakı inkişaf fərqi daha da artmasına səbəb olur. Ölkələr üçün ən böyük sərvət istedadlı və intellektual beyinlərdir. Bunlar kəşf edilib işlənmədikcə heç olub gedə bilərlər.

İntellektual miqrasiya global problemdir. İnkişaf etmiş ölkələr arasında belə intellektual miqrasiya olduqca aktualdır. Məsələn, Kanada və İngiltərədən ABŞ-a, Almaniyadan isə İsveçrə və Avstriyaya beyin miqrasiyası müşahidə olunur. Dövlətlərin inkişaf etməsində, dövləti enerjisi tükənmiş bir bədən kimi gücsüz qoyan başlıca fakt, ağıl axınıdır. Beyin axını zamanı, dövlət müxtəlif təbliğatlar nəticəsində qabiliyyətli insan sərmayəsini inkişaf etmiş ölkələrin ələ keçirməsinə göz yumur. Beyin axını, inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf etmiş ölkələrə etdiyi qarşılıqsız bir hədiyyə olub, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə hər gedən beyin ilə ölkə düşünən beynini itirməkdədir. Beyin axını ölkələrə iqtisadi, sosioloji, siyasi və psixoloji cəhətdən təsir etməkdədir. İnkişaf etmiş ölkələr ixtisaslı işçi qüvvəsi çatışmamazlığının böyük hissəsini ən ucuz üsul olan beyin idxalı ilə qarşılamaqdadır. Bu prosesin işləməsində təbliğat əhəmiyyətli yer tutur. İnkişaf etməkdə olan ölkələr, bu müddətdə yalnız ixtisaslı və ağıllı beyinlərini itirmir eyni zamanda insan təhsili üçün ağır iqtisadi yükü də yüklənir. Bu prosesi asanlaşdırma pilləsi olan təbliğat, cəmiyyət üzərində təmir edilməsi olduqca zəhmətli olan yaralar buraxmaqdadır. Şübhəsiz ki, tək səbəb təbliğat deyil, iqtisadi çatışmazlıqlar, məşğulluq əskikliyi kimi səbəblərdə insanların inkişaf etmiş ölkələrə miqrasiyasını sürətləndirməkdədir. İntellektual miqrasiyanın səbəbləri 6 qrupda toplanı bilər:

- İqtisadi səbəblər: aşağı ödəniş siyasətinin mövcudluğu; vergi dərəcələrinin yüksək olması; iqtisadi qeyri-sabitliyin mövcudluğu; gələcək haqqında narahatlığın olması.

- Siyasi səbəblər: etnik mənşə fərqliliyi və ya ayrılığı, meydana gəlməsi; siyasi qeyri-sabitliyin meydana gəlməsi; siyasətin iş həyatına girib, ona nəzarət etməsi.

- Elm və Texnologiya siyasətində səhvlər: tədqiqat və inkişafa əhəmiyyət verilməməsi; elm və texnologiyaya dəyər verilməməsi; fikir istehsalının və ixtiranın gəlir gətirməməsi və dəstəklənməməsi; tədqiqat və inkişafa investisiya qoyuluşunun kifayət qədər təşviq edilməməsi; tədqiqat və inkişafa vergi güzəştlərinin qeyri-kafiliyi, və s.

- Təhsil Sistemindəki əyrilikləri: təhsilə ayrılan vəsaitin azlığı; daimi milli təhsil siyasətinin yoxluğu; təhsildə imkan bərabərsizliyinin olması.

- İşsizlik: universitet məzunlarının 70%-inin öz peşələri ilə əlaqəsi olmayan işlərdə işləməsi; ən çox işsizliyin Universitet məzunları arasında olması; iş tapa bilməmək problemi.

- Xarici Dildə Təhsil: xarici dildə təhsil beyin köçündə katalizator vəzifəsini görür; xarici dildə təhsil qərbə pulsuz insan resursları hazırlamağa köməkçi olur (9) .

Avropa Birliyinə (AB) görə "Beyin axını" iqtisadiyyat və siyasətdə geriləmənin ən əhəmiyyətli göstəricilərindən biridir, buna görə də köçə maneə törətmək üçün təhsilə daha çox sərmayə qoymaq lazımdır. Uzunmüddətli iqtisadi artım və rifahın müəyyən edici amili təhsildir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin təhsil sistemləri və siyasətləri bir-birindən çox fərqlidir. (10)

Artan və ya durdurulamayan ağıl axını ölkələrin inkişafını təhdid edər və gələcəklərinin təhlükə altına alınmasına səbəb olar. Ağıl axınının qarşısını almaq üçün əvvəlcə problemə

əhəmiyyət verilməli və təfəkkür dəyişdirilməlidir. İnsanların rifah səviyyəsi artırılmalı və həyat standartları yüksəldilməlidir. Yerli və xarici investisiyaların önü açıqlaraq məşğulluq artırılmalıdır. Sahibkarlıq, istehsal, investisiya və idxal dəstəklənməlidir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr varlanmadıqca beyin köçünün qarşısı alınmaz. Əhəmiyyətli olan əsas məsələ beyin köçünü minimuma endirməkdir. Ölkələr arasındakı gəlir bölgüsü bərabərsizliyi məlumat istehsal etmə və istifadə etmə fərqliliklərindən yaranır. (11)

Təhsilli insan sərmayəsinin kasıb ölkələrdən axını və ya qaçışı qərb dünyasının elm və iqtisadiyyatını artırarkən, köç verən ölkələrin inkişafını yavaşlatmaqdadır və ya maneə törətməkdədir. Bu da ağıl axınının az inkişafa gətirib çıxardığını göstərir. Ağıl axınına maneə törətmək və ya ona nəzarət etmək yalnız inkişaf etməkdə olan ölkənin əlində deyil. İnkişaf etmiş ölkələrdəki iş və imkanlar olduğu və daha yaxşı bir gələcək təklif edildiyi müddətcə ağıl axını qaçınılmaq olmaz olaraq davam edəcəkdir.

Kriminal miqrasiya. Ümumiyyətlə, onu məqsədi cinayət törətmək olan miqrasiya kimi müəyyən etmək olar. Bu təsnifata uyğun olaraq kriminal miqrasiya əhalinin kriminoloji səbəblərdən dolayı köçürülmə miqrasiyasıdır. Məhz subyektiv amil (cinayət törətməyə meyillilik, cinayətlərin sayı və ya cinayət fəaliyyəti ilə məşğul olmaq) kriminal miqrasiyanın xarakterini müəyyən edir. Əlbəttə, bu cür miqrasiyanın motivasiyası fonunda kifayət qədər geniş səbəblər spektri (tamahkarlıq, intiqam, siyasi mülahizələr və s.) göstərilə bilər, lakin cinayətkar miqrant, şübhəsiz, başa düşür ki, onun yaşayış yerini daimi və ya müvəqqəti olaraq dəyişməsi birbaşa onun kriminal fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Nəzəri və praktiki cəhətdən cinayətkarların səlahiyyətli orqanlardan və ya məsuliyyətdən qaçmaq üçün öz yaşayış yerlərini dəyişmələri halları ilə tez-tez rastlaşmaq olur. Bu hadisəni kriminal miqrasiyaya aid etmək olmaz, çünki onun subyektiv tərəfi cinayətin törədilməsi səbəbi ilə yaşayış yerinin dəyişdirilməsindən köklü şəkildə fərqlənir.

Başqa sözlə, kriminal miqrasiya məqsədyönlü cinayət fəaliyyəti ilə bağlı anlayışları tərkibinə daxil edir. Cinayətkar fəaliyyətin xarakteri cinayətkarların miqrasiyasını labüd edir. Kriminal miqrasiyanı müxtəlif hadisələrin kontekstində nəzərdən keçirmək olar: milli-etnik, sosial-iqtisadi, siyasi, demoqrafik. Bu cür yanaşmalar cinayətkarların miqrasiyası prosesinin əsas cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir və bu da onların mənşəsinin və məzmununun daha dərindən anlaşılmasına imkan verir. Belə ki, sosial-iqtisadi nöqtəyi nəzərdən, kriminal miqrasiya kriminal biznesinsosial infrastrukturunun kifayət qədər güclü ayrılmaz hissəsidir. Bu birinci yanaşmadır. İkincisi, qanuni biznes də böyük ölçüdə kriminallaşdırılmışdır, belə ki, cinayətkarların miqrasiyası bu və ya digər ölkələrdə iqtisadi münasibətlərin bütün sisteminin vəziyyətinə öz təsirini göstərir. Üçüncüsü, iqtisadi inkişaf miqrantların, o cümlədən o qrupların axınına səbəb olur ki, birbaşa cinayətlərin törədilməsinə yönəlmişdir.

Siyasi aspektdə isə kriminal miqrasiya geosiyasi amillərin, eləcə də cinayətkarları özünə cəlb edən, yerli müharibələr və silahlı münaqişələrin təsiri ilə bağlıdır. Cinayətkar miqrantlar bir növ dəstəyə çevrilirlər, hansı ki, siyasi məqsədlərin müəyyənləşdirilməsində onlardan bir vasitə kimi istifadə olunur, xüsusilə də bu vasitələri zəruri hallarda qurban vermək olar.

Kriminal miqrasiyaya kütləvilik xarakterikdir. Kriminal miqrasiyanın mobil xarakteri cinayətkarlığın və ya bunun tam əksinin inkişafını əks etdirir. Belə ki, birincisi, kriminal miqrasiyanın öyrənilməsi cinayətin vəziyyəti, əlamətləri haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmağa imkan verir, ikincisi isə, göstəricilərin, cinayət tendensiyalarının təhlili qismən də olsa cinayət məqsədilə edilən miqrasiyaların xarakterini göstərir. Kriminal miqrasiyanın cinayətkarlıqla əlaqəsi ona xas olan əlamətlər kimi gizlilik və nisbi məxfiliyin adlarını

çəkməyə əsas verir. Gizlilik kriminal miqrasiyasının obyektiv xüsusiyyətlərinə "yaxın" olaraq cinayət törədilməsi məqsədilə ərazi hərəkətlərinin özlərinin, eləcə də səbəblərinin gizli, təsbit olunmayan xarakteri ilə ifadə olunur. Məxfiliyə gəldikdə isə burada vəziyyət cinayətkarların bacarığından və hüquq mühafizə orqanlarının onlara qarşı hazırlığından daha çox asılıdır.

Kriminalmiqrasiya "təbii" miqrasiya ilə müşayiət edilə bilər. Bu halda, cinayətkarların miqrant axınlarından öz cinayətkar məqsədlərini örtbas etmək üçün istifadə etmələrinə və bu faktın nə dərəcədə yayıldığına diqqət yetirmək olduqca vacibdir.

Burada belə bir maraqlı sual yaranır: kriminal texnologiyanın ixracını (idxalını) dakriminal miqrasiyaya aid etmək olarmı? Hesab edilir ki, bu suala müsbət cavab vermək lazımdır. Kriminal texnologiyalar xüsusilə cinayətlər törədilməsi məqsədilə ixrac və ya idxal edildiyi üçün deməli, bu cür hərəkətlər prinsipə kriminal miqrasiya anlayışına aiddir, əlbəttə, bu cür miqrasiyanın məlumat (texnoloji) xarakteri daşması göstəriləlidir.

Beləliklə, kriminal miqrasiya - cinayət törətmək məqsədilə şəxslərin miqrasiyası, həmçinin kriminal texnologiyaların hərəkəti ilə müşayiət olunan sosial, nisbətən kütləvi, ictimai təhlükəli fenomendir.

XX əsrin ikinci yarısı üçün beynəlxalq miqrasiyanın bütün formaları ilə yanaşı, müstəqil və özünəməxsus bir təzahürü - **əmək miqrasiyası** meydana gəlmişdir. Bu proses özünün kütləvi xarakterli olması ilə fərqlənir və hal-hazırda miqrasiya axınlarının əsasını təşkil edir. Bu səbəbdən əmək miqrasiyası dövlət orqanlarının və beynəlxalq təşkilatların diqqət mərkəzindədir (12, 263).

Miqrasiya axınlarının istiqamətlərində sabillik müşahidə olunur və əksər hallarda onlar kəşifir. Burada miqrantları qəbul edən ölkənin imkanları, onun müasir dünyadakı yeri, tarixi, coğrafi və etnik kökləri həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

İşçi qüvvəsinin beynəlxalq miqrasiyasının beş istiqamətini ayırmaq olar: inkişaf etməkdə olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə miqrasiya; inkişaf etmiş ölkələr hədudlarında miqrasiya; inkişaf etməkdə olan ölkələr çərçivəsində miqrasiya; keçmiş sosialist ölkələrindən miqrasiya; ixtisaslı işçilərin inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə miqrasiyası.

Əhalinin miqrasiyasının müxtəlif formalarının əsas mənbəyi kimi daha çox sıxlığa malik və kasıb hissəsini təşkil edən inkişaf etməkdə olan ölkələr çıxış edirlər.

90-cı illərin əvvəllərində təkcə Qərbi ölkələrində 25 milyona yaxın əməkçi miqrant qeydə alınmışdı ki, onların da yarısını inkişaf etməkdə olan ölkələrdən gələn miqrantlar təşkil etmişdir. Almaniya Federativ Respublikası təkcə 1989-cu ildə bir milyondan çox miqrant qəbul edərək (o cümlədən, 720000 nəfəri ADR-dən gələn etnik almanı) kütləvi miqrasiya ölkəsinə çevrilmişdir. Bu gün planetin 120 sakinindən biri miqrantdır. (13)

Hüquqi statusuna görə də işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkətinin 2 forması leqal və qeyri leqal miqrasiyalar vardır. Bu formalar dünyada geniş vüsət aldığı üçün onların üzərində bir qədər geniş dayanmağı məqsədəuyğun hesab edirik.

Leqal miqrasiyalar qanunçuluq əsasında ölkədən ezamiyyətə, elmi konfranslarda iştirak etməyə, xidmət vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə, daimi və ya müvəqqəti əmək müqaviləsi əsasında işləməyə gedənlərin hərəkətini özündə əks etdirir.

Qeyri – leqal miqrasiyalar xəlvəti və ya qeyri – qanuni yollarla ölkədən çıxıb gedən insanların hərəkətini özündə əks etdirir. Bura həmçinin leqal olaraq miqrasiya etmiş, lakin viza müddəti qurtarmağına baxmayaraq həmin ölkədə yaşamağa davam edən immiqrantlar da aid edilir. Yalnız qeyri – leqal miqrasiyalar hesabına dövlətlər arasında münasibətlərin pisləşməsi, siyasi didişmələrin meydana gəlməsi özünü biruzə verir. BMT – nin məlumatlarına görə qeyri – leqal miqrasiyalar cinayətkar qruplar üçün gəlir mənbəyinə çevrilib. Artıq demək olar

ki, bu bir növ dünya səviyyəsində gəlirli sahəyə çevrilib. Statistik məlumatlara görə dünyada hər il 4 milyon insan cinayətkar qruplar vasitəsi ilə qeyri – leqal olaraq miqrasiya edirlər. Bunların da çox hissəsini insan alverinə məruz qalacaq qadınlar təşkil edir.

SSRİ dağıldıqdan MDB ölkələri kütləvi miqrasiya problemi ilə rastlaşdılar. 2004-cü ilin əvvəlində MDB ölkələrində leqal əmək miqrantlarının sayı 500 min nəfərə yaxın olmuşdur (14, 205). Lakin bəlli olduğu kimi, MDB ölkələrində əmək miqrantlarının əksəriyyəti qeyri-leqal fəaliyyət göstərir və onların sayı təxminən 10 milyona yaxındır. Təkcə RF qeyri-leqal miqratların sayı 3,5 mln. nəfərə qədərdir (13) .

Bu gün MDB ölkələri qarşısında bu sahədə başlıca vəzifələrdən biri kimi miqrasiyanın hüquqi tənzimlənməsinə dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi çıxış edir. Məcburi miqrasiya problemlərinin həllinə yardım və Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində vahid hüquqi ərazinin formalaşdırılması məqsədilə 1993-cü ildə MDB ölkələri rəhbəri tərəfindən “Qaçqınlara və köçkünlərə yardım haqqında” Saziş imzalanmışdır. Bundan başqa, MDB ölkələrində əmək miqrasiya siyasətinin koordinasiyasına cəhdlər göstərilmişdir. Belə ki, 1994-cü ildə əmək miqrasiyası sahəsində və əməkçi – miqrantların sosial müdafiəsinə dair, 1998-ci ildə isə qanunsuz miqrasiya ilə mübarizə üzrə əməkdaşlıq haqqında sazişlər imzalanmışdır.

Miqrasiyanın nəticələri müxtəlif özünü göstərir. Qeyd olunduğu kimi, onlar bəzi hallarda münafiqələri mənbəyi olaraq, pozitiv və neqativ xarakter daşıyır. Ona görə də hazırda əhali miqrasiyasının tənzimlənməsi demoqrafik siyasətin çərçivəsindən çıxaraq yeni kompleks yanaşmaları, dövlətin və ictimai təşkilatların səylərinin birləşdirilməsini tələb edir (15, 29) .

Miqrasiya proseslərinə nəzarət edilməsi dünya ölkələrinin ictimai-siyasi sabitliyinin qorunmasında böyük rol oynayır. Əks halda miqrasiya siyasətinin tənzimlənməsi və bu proseslərlə bağlı qəbul olunan qanunlar səmərəsiz ola bilər. Miqrant axınlarının cəmiyyətin sosial infrastrukturuna və vəziyyətinə təzyiqli nəticəsində yaranan təhlükələr müasir Avropanın ən mürəkkəb problemləri sırasındadır.

Müasir dövrdə əhalinin miqrasiyasının son dərəcə intensivləşməsi, onun strukturu, funksiya, forma, mənbə və tipologiyasında baş verən dəyişikliklər dünyanın bütün ölkələri üçün miqrasiya şəraitinin dinamik şəkildə yeniləşməsinə səbəb olur. Bu nəticədə dəyişən miqrasiya reallığına uyğun şəkildə hər bir dövlətin müvafiq təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsini məsələsini ortaya çıxarır.

Beləliklə, miqrasiyanın mahiyyətini və ictimai əhəmiyyətini insanın aktivliyinin müxtəlif təzahürləri baxımından nəzərdən keçirdik. Miqrasiya anlayışının, onun növlərinin nəzəri təhlili onu göstərir ki, müasir dünyada qloballaşma şəraitində baş verən miqrasiya proseslərinin tədqiqi və tənzimlənməsi olduqca vacibdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Taylan Akkayan, Göç və Değişme, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979, 311s.
2. Бреева Е. Б. Основы демографии. Москва: Дашков и К°, 2004, 352 с.
3. Əliyev Ə. Müasir beynəlxalq hüquqda insan hüquqları, əhali və miqrasiya problemləri. Bakı: Qanun, 2007, 488s.
4. Гольдин Г. Миграция населения: проблемы политико-правового регулирования. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. док. полит. наук. Москва, 2001, 46 с.
5. Миграция и национальная безопасность. II выпуск, Москва: Юристь, 2003, 314 с.

6. <http://www.hakkinda-bilgi-nedir.com/goc-nedir+goc-hakkinda-bilgi>
7. <http://demoscope.ru/weekly/2002/071/tema01.php>
8. <http://www.forcedmigration.org/about/whatisfm>
9. <http://beyin-gocu.nedirogren.com/>
10. www.ogu.edu.tr/images/.../200933112156.doc
11. <http://okul.selyam.net/docs/index-25205.html?page=4>
12. Massey D.S. The Social and Economic Origins of immigration // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 1990, July, vol 410. 367p.
13. Трудовая миграция в странах СНГ и защита прав трудящихся-мигрантов / Доклад на Национальном форуме “Настоящее и будущее народонаселения Россия.” Москва, 2004, 6с.
14. Материалы международной конференции по проблемам перемещенных внутри страны лиц. Москва: Наука, 2002, 431 с.
15. Sərdarov M. Qloballaşma və miqrasiya siyasəti. Bakı: Təknur, 2010, 124s.

**Г.И.ИБРАГИМОВА
Н.ЯГУБОВА**

ПРОБЛЕМА МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ, ВИДЫ МИГРАЦИИ

Статья посвящена исследованию проблема миграции населения, виды миграции. К настоящему времени миграционный прилив, спровоцированный этим распадом и в значительной мере носивший спонтанный характер, завершился, обозначая переход к качественно иному этапу развития, когда обеспечение притока населения требует целенаправленных управляющих воздействий.

Сложным социальным явлением, тесно связанным с изменением структуры и размещением трудовых ресурсов, повышением социальной мобильности населения, является миграция. Миграция населения - это процесс перемещения людей через границы тех или иных территорий со сменой постоянного места жительства либо с регулярным возвращением к нему. Это явление способствует обмену трудовыми навыками, опытом и знаниями, развитию личности, влияет на семейный состав, половозрастную и профессионально-квалификационные структуры, ведет к обновлению кадров, непосредственно связано с социальной, отраслевой и профессиональной мобильностью населения.

**G.İ.İBRAHIMOVA
N.YAQUBOVA**

THE PROBLEM OF MIGRATION, SPECIES MIGRATION

The article investigates the problem of migration, species migration. To date, the tide of migration triggered by the collapse of these and largely worn spontaneous, completed, indicating a transition to a qualitatively different stage of development, when ensuring the flow of the population requires targeted control actions.

Migration is complex social phenomenon that is closely related to changes in the structure and placement of human resources, increasing social mobility. Migration of the population - is the process of moving people across borders of certain areas with a change of

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

residence or with a regular return to it. This phenomenon contributes to the exchange of labor skills, experience and knowledge, personal development, influences family composition, age and gender and skill mix, leading to update the frame is directly related to social, industrial and occupational mobility of the population.

Rəyçilər: t.ü.f.d. S.Qasımova, t.e.d.A.C.İsgəndərov

*Bakı Dövlət Universiteti, "Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və metodika" kafedrasının
31.05.2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №07).*